

УДК 78.01:2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/95-1-14>**Ірина БЕРМЕС,**

orcid.org/0000-0001-5752-9878

доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) irunabermes@ukr.net

СУТНІСТЬ МУЗИКИ ЯК ДУХОВНОЇ ЦІННОСТІ

У статті досліджується феномен музики як фундаментальної духовної цінності людської культури, доводиться її багатомірний вплив на суспільство. Аналізується роль музики у формуванні морально-етичних, естетичних орієнтирів особистості та збереженні культурної ідентичності. Обґрунтовується, що музика є не лише естетичним явищем, а й потужним комунікативним засобом, що транслює історичний досвід, цінності та світогляд народу.

Багатство світу музики, її залученість до всіх сфер людської життєдіяльності підтверджує, що вона є складним поліфункційним утворенням, сутність і вплив якого залежить від багатьох компонентів. Це перетворює її в особливу форму культури, котра володіє власним змістом, сукупністю образів, механізмами впливу на особистість і суспільство. Музика включена в систему людських координат, які трансформують на енергоінформаційні складові сучасності. Водночас музика – всеосяжне явище, специфічний світ існування культури, потужно представлений в особистісних і суспільних проявах.

Соціальні функції, які виконує музика протягом людської історії, свідчать про те, що вона не тільки може бути корелятом певних життєвих ситуацій, а й здатна здійснювати зворотний вплив на суспільні процеси через людину, її емоційний світ.

Музика – універсальний код культури, в якому зашифровані всі прояви людської життєдіяльності. Виступаючи як одне з найбільш комунікативних мистецтв, вона єднає людей, стає носієм реалізації та втілення у життя розмаїтих змістових основ суспільства. Музика є фундаментальною духовною цінністю, яка глибоко впливає на внутрішній світ людини, сприяє її моральному піднесенню, допомагає самопізнанню та самовираженню. Як духовна цінність, вона має здатність продукувати трансцендентний досвід, сприяє катарсису та апелює до універсальних морально-етичних орієнтирів.

Ключові слова: музика, музичне мистецтво, духовна цінність, культура, національна ідентичність, культурна пам'ять.

Iryna BERMES,

orcid.org/0000-0001-5752-9878

Doctor of Art History, Professor,
Head of Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) irunabermes@ukr.net

THE ESSENCE OF MUSIC AS A SPIRITUAL VALUE

The article explores the phenomenon of music as a fundamental spiritual value of human culture, proves its multidimensional impact on society. The role of music in the formation of moral, ethical, aesthetic guidelines of the individual and the preservation of cultural identity is analyzed. It is substantiated that music is not only an aesthetic phenomenon, but also a powerful communicative tool that transmits historical experience, values, and worldview of the people.

The richness of the world of music, its involvement in all spheres of human life confirms that it is a complex multifunctional formation, the essence and influence of which depends on many components. This turns it into a special form of culture, which has its own content, a set of images, mechanisms of influence on the individual and society. Music is included in the system of human coordinates, which it transforms into energy-informational components of modernity. At the same time, music is a comprehensive phenomenon, a specific world of cultural existence, powerfully represented in personal and social manifestations.

The social functions that music has performed throughout human history indicate that it can not only be a correlate of certain life situations, but also be capable of exerting a reverse influence on social processes through a person and his emotional world.

Music is a universal cultural code, in which all manifestations of human life are encrypted. Acting as one of the most communicative arts, it unites people, becomes a carrier of the implementation and embodiment of various meaningful

foundations of society. Music is a fundamental spiritual value that deeply influences the inner world of a person, contributes to his moral elevation, helps self-knowledge and self-expression. As a spiritual value, it has the ability to produce transcendental experience, promotes catharsis and appeals to universal moral and ethical guidelines.

Key words: music, musical art, spiritual value, culture, national identity, cultural memory.

Постановка проблеми. Духовність є однією з ключових якостей людини та суспільства загалом, а процес її формування нерозривно пов'язаний із культурою та мистецтвом. Музика, як універсальна мова людських почуттів, відіграє особливу роль у формуванні духовності, вона є засобом самопізнання, самовираження та комунікації. Для суспільства вона набуває особливого значення, оскільки є важливим чинником формування та збереження національної ідентичності, особливо в періоди історичних викликів. Актуальність статті посилюється потребою осмислення ролі музичного мистецтва в сучасному світі, що швидко змінюється під впливом глобалізаційних процесів.

В епоху цифрових технологій та інформаційного буму питання розвитку та збереження духовних цінностей набуває особливої актуальності. Музиці, яка здавна була невід'ємною частиною культури, належить ключова роль у формуванні ідентичності та моральних цінностей особистості. Втім, сьогодні цей вид мистецтва стикається з низкою проблем. Із одного боку, спостерігається значне пожвавлення ритму життя та психологічне навантаження на людину і саме музика виступає засобом врегулювання емоцій, зниження стресу тощо. З іншого, – помічається поверхнєве сприйняття музичного продукту та домінування комерційного, розважального контенту, який не завжди сприяє формуванню глибокої духовної культури особистості. Тож виникає потреба в осмисленні ролі музики як духовної цінності в сучасному соціокультурному просторі.

Аналіз досліджень. Проблема впливу музики на духовний світ людини та її роль в суспільному житті була в полі зору філософів, культурологів, музикознавців, психологів, педагогів. Це праці К. Барновської, В. Букача, О. Власенко, І. Живоглядової (Живоглядова, 2011: 20–23), Л. Ігнатової, М. Лазуки І. Малашевської, О. Мельниченко, О. Музики, О. Олексюк, О. Петрикової, О. Рудницької, Я. Соловей, С. Скопіної (Скопіна, 2013: 56–60) А. Юдіна та ін.

Дослідники виокремлюють музику як потужний засіб духовного розвитку особистості, формування світогляду, моральних цінностей у психологічному та педагогічному вимірах; розкривають можливості впливу «серйозної» (авторської світської та духовної) і розважальної музики, вдаючись до компаративного підходу; наголошують

на значущості музичної освіти у духовному вихованні особистості.

Попри значну кількість напрацювань, їх більша частина або зосереджується на історичному зрізі, або ж має вузькоспеціалізований характер (наприклад, культурологічний, педагогічний чи психологічний). Залишається недостатньо висвітленим питання комплексного вивчення музики як системної духовної цінності в умовах постмодерного, глобалізованого суспільства, що й зумовлює необхідність подальшого наукового пошуку.

Мета статті – розкрити сутність і значення музики як ключової духовної цінності особистості та суспільства.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво можна схарактеризувати як глибинну потребу людської особистості, воно «має унікальні можливості не лише в розкритті духовності людини, усього багатства її почуттів та роздумів, ...а й у закріпленні досвіду життєдіяльності особистості як суб'єкта суспільно-історичної практики та культури» (Ігнатова, 2013: 22). У мистецтві людина шукає гармонії як ідеалу, якого прагне через суперечливості своєї природи. Виконуючи низку важливих соціокультурних функцій (пізнавальна, комунікативна, просвітницька, інтегративна, естетична, виховна, терапевтична, соціальна) мистецтво сприяє створенню та збереженню духовних цінностей.

Серед основних цінностей українського народу – мова – «жива схованка людського духу, його багата скарбниця» (за П. Мирним), значущий фактор формування національної ідентичності, важливий засіб комунікації, що сприяє залученню людини до певного культурного середовища. Іншим потужним чинником є мистецтво, зокрема музика – унікальне джерело людської духовності, глибинних почуттів, самопізнання та формування гармонійної особистості. У структурі культури вона відображає «світогляд, побут, традиції, звичаї, водночас дух народу» (Бермес, 2017: 20).

Музичне мистецтво – активний творчий феномен, що володіє величезними можливостями культуротворчості, здатний випереджати наявні стани свідомості, впливати на життєвий процес. Воно «проникає до внутрішнього глибинного світу людини, взаємодіє з усіма її сферами, впливає на розвиток компонентів духовності, і, відповідно, на розвиток духовності», – наголошує С. Репетій

(Репетій, 2021: 124). Знання про музику перетворюється з цих позицій на «носія» знань про людину, а розвиток музики – накреслює траєкторію руху людського духа. На думку М. Грінченка, «ніде так рельєфно не виступає душа людини, її суб'єктивні почування та переживання, як в музиці...» (Грінченко, 1922: 11).

Музика – предмет емоцій, спосіб пізнання світу і дійсності, життя індивіда, головний осередок культури в ментальному світі людини. Емоції, породжені музикою, вбудовуються в суспільне життя, і, відповідно, в нормативну площину всієї культури. Водночас музика є показником і виразником специфіки людської діяльності. Вона не тільки впливає на сфери життєдіяльності, а й формує певне ставлення до світу і дає можливість за низкою музичних переваг віднести особистість до того чи іншого типу ментальності.

Як духовна цінність музика є мистецтвом, котре торкається глибинних струн душі, дозволяє перевірити трансцендентний досвід, відчуття зв'язок із вищим, надчуттєвим, досягти гармонії, пробудити моральні якості, такі як співчуття, чесність, справедливість, патріотизм, мужність тощо. Вона несе в собі благородні смисли, формує світогляд і єднає людей, передаючи знання та досвід поколінь, і, як духовна, так і світська, може спрямовувати на пошук істини та краси.

Кожна епоха відображала в музичних творах динаміку психічних процесів, ціннісні орієнтації, характер сприйняття, тобто невлонимий потайний дух свого часу. Музика передає те, що неможливо передати будь-якими іншими засобами, зокрема вербальною мовою. Природа музики двояка, що визначає особливу складність її аналізу. З одного боку, вона постає як продукт культури, історії, традиції, колективної мудрості, потужний чинник соціальних взаємодій, тобто феномен, що існує об'єктивно. З іншого боку, цей гігантський об'єкт існує тільки тому, що виростає з досвіду завжди глибоко індивідуального, суб'єктивного. Музика і її особливий – музичний – порядок є серцевиною, що пов'язує зовнішній світ із його таємницями та внутрішній світ душі та духу.

Як і будь-який вид мистецтва, музика є особливою формою розуміння сутності світобудови – законів пропорцій, ритму та гармонії, які часто співзвучні природним закономірностям. Її творчий характер корелює процес пізнання і творення дійсності, пробуджуючи не тільки почуття, а й думки людини.

Вельми яскравою функцією музики є емоційність – потужний сугестивний засіб, адже «емоція становить квінтесенцію музичного змісту» (Ігна-

това, 2013: 22). Проникаючи глибоко у підсвідомість, вона залишає у ній глибокий слід: впливає на емоції, спогади, психофізіологічні процеси, навіть мислення, «приводячи в рух механізм культурно-історичної і соціальної пам'яті людей» (Скопіна, 2013: 58).

Відображуючи думки та почуття свого часу, музика у такий спосіб віддзеркалює його актуальні запити. Так, ще в давнину Конфуцій стверджував, що музика може свідчити про духовний стан суспільства. Втілюючи пріоритети конкретного періоду, вона одночасно стверджує позачасові цінності. Завдяки цьому створений у певну епоху музичний твір може бути затребуваним і в інші часи, позаяк містить у собі вічний ідеал як дороговказ розвитку людського суспільства.

Музика – «модель» людської особистості з усіма її протиріччями. Дивовижна єдність емоційного, раціонального та ірраціонального, логічного та чуттєвого, свідомого та несвідомого, дає їй можливість бути хранителькою цілісності особистості (гармонійної взаємодії розуму, тіла, емоцій – І. Б.).

Музика містить у собі найважливішу соціокультурну інтонацію, в якій закладена, серед іншого, та інформація, що має національно-етнічну забарвленість. Поєднання індивідуального та соціокультурного перетворює музику на складне та неоднозначне явище духовного світу. Це дозволяє їй бути, з одного боку, глибоко суб'єктивною інформацією, що відображає внутрішню сутність людини, з іншого – репрезентувати її як представника соціуму. Завдяки інтенсивності індивідуальних почуттів об'єктивний зміст музичного твору набуває для того, хто його сприймає, підвищеної особистої переконливості.

Здатність музики концентрувати в собі потаємні порухи людської душі дозволяє їй проникати в найзаповітніші ділянки свідомості та підсвідомості. У музиці як серцевині національної культури об'єднані індивідуальне та соціальне, симбіоз яких дозволяє їй стати одним із потужних факторів залучення людини до духовних цінностей соціуму.

Музика є одним із носіїв колективного несвідомого як певного компонента психічної освіченості, закоріненої в глибинах сутності людини. Як і в міфологічній свідомості, у ній колективне несвідоме знаходить вираження через архетипічні структури та втілюється у вигляді музичної інтонації, котра є носієм змісту твору, містить у собі художню образність, що передбачає своєрідний характер впливу. Водночас музична інтонація має високий рівень концентрації, оскільки в ній про-

тягом тривалого часу накопичується різноманітна інформація. Значна її частина постійно перебуває у згорнутому вигляді, втім у певний момент її зміст об'єктивується.

Музика має здатність пробуджувати культурну пам'ять людини, приводячи її в актуальну форму якнайбільше через народні пісні, в яких зашифровані культурні коди і символи, сакральні смисли й образи української ментальності. «Народні пісні є органічним витвором народного духу: вони живуть і розвиваються у тісній зв'язці із духовним життям народу, як його найсильніший вислів. Українські народні пісні дають невичерпні засоби до пізнання характеру й душі українського народу, його історії й культурного розвитку» (Колесса, 1970: 24), – наголошував Ф. Колесса. У них закладено цілісність світовідчуття, дух українського народу, відображено морально-естетичний ідеал, в якому краса і добро поєднуються з розумінням сутності життя. Українські народні пісні – вагомий чинник формування національної ідентичності, позаяк через збереження культурної пам'яті вони забезпечують духовну єдність поколінь.

Найважливіша функція музики – комунікативна, суть якої полягає у здатності бути, з одного боку, каналом передачі та збереження інформації, з іншого, – унікальним засобом спілкування. Вербальна мова формувалася паралельно з музикою. Слово та музика були в історії людства двома альтернативними звуковими системами, кожна з яких виконувала свою соціокультурну функцію. У процесі творення людського суспільства склалося так, що мова стала основою передачі понятійних структур, а музика – емоційних.

У вербальній мові велике значення має інтонація, яка доповнює та збагачує зміст сказаного. У музиці інтонація є основним носієм змісту, вона проникає не тільки у свідомість людини, а значно глибше, відтак відбивається в підсвідомості, закладаючи в прийдешнє основи її поведінки. Вже перші звуки, які видавала людина, були інтонаційно наповнені, тобто містили сенс. Якщо слово вносило точність і додавало подробиць до передачі інформації, то музичний звук дозволяв сконцентрувати у собі її більший обсяг, утім не тільки: він надавав їй емоційної забарвленості.

Музичні твори мотивують до спільного переживання, викликають почуття ідентичності. Особлива роль належить духовній та народній музиці, що зберігає культурний код спільноти, її традиції, історичну пам'ять. Формуючи позитивний ідеал в сучасних умовах глобалізації, музика об'єднує навколо себе людей різних поколінь, виступає сполучною ланкою у культурному діалозі між ними.

Ба більше, музика здатна передавати динаміку різних життєвих процесів і подій, які вона відтворює через емоційне ставлення до них людини, «стає інструментом емоційно-чуттєвого оволодіння духовним світом, суб'єктивно людського відкриття смислу людського існування» (Живоглядова, 2011: 21). Соціальні функції (пізнавальна, гедоністична, експресивна, катарсична та інші), які виконує музика протягом людської історії, свідчать про те, що вона може бути корелятом певних життєвих ситуацій, так само здійснювати зворотний вплив на суспільні процеси через саму людину, її емоційний світ. Музику не можна відокремити від людського життя, вона є відображенням суспільно-історичної сутності людини, невід'ємною частиною її свідомості, фактором розвитку. Вона корелює з дійсністю, духовною атмосферою суспільства, тому за музичними творами можна судити про умови, за яких вона була створена.

Художні образи, закладені в музичних творах, володіють «культурною пам'яттю», яка допомагає їм бути «живими» в іншій історичній реальності. Час, «згорнутий» в образі, чи «локальний» час культури закорінюється у безперервність загальнокультурного розвитку. Тобто, йдеться про художній час – універсальну категорію культури, що віддзеркалює її смислоутворювальну цінність через конструктивні елементи творчої діяльності – мелодію, ритм, гармонію, архітектоніку, драматургію тощо.

Як часове мистецтво музика в мініатюрі відтворює процесуальність самого життя й одну з найважливіших часових її характеристик – ритмічність. Як мистецтво звукове й інтонаційне, вона має здатність глибоко проникати в підсвідомість людини. Звукова інтонаційність – синтез логічного й емоційного, в якому емоційне є домінуючим й володіє найбільшою силою впливу. Емоційний аспект музики є тим своєрідним «провідником» логічних структур музики, завдяки чому навіть складний зміст стає порівняно легким для сприйняття.

Музика – унікальна, бо розкриває таємниці духовного життя людини у динаміці. Вона ідеально підходить для розкриття мінливості психічних станів, особливого сенсу порухів людської душі, надаючи їм значущості в духовному житті людини. На думку С. Скопіної, «музика дозволяє повніше відчуті цінність життя, відчуті його пульс, плин; вона ушляхетнює внутрішній світ особистості і робить його справжнім “аристократом духу”» (Скопіна, 2011: 56). Ба більше, розкриваючи найтонші зміни внутрішніх станів, музика

естетизує почуття людини, піднімаючи її на недосяжну висоту.

У культурному контексті музика підтримує зв'язки з людиною, легко входить у «контакт» із естетичними, моральними, життєвими та іншими сферами та збагачується різними способами вираження. Постійно вбираючи культурний досвід людства, вона перетворює його власними засобами, синтезує, що дозволяє розглядати її як культурний феномен.

Музика містить у собі значну частину духовних цінностей народу. Національне начало є важливим елементом внутрішнього життя людини, розкриває її сутність. У музиці національна специфіка виявляється так само яскраво, як і в мові. Як своєрідний аналог вербального мовлення, вона містить у собі інший за якістю сенс, який вирізняється значно більшим діапазоном дії смислових формул, відсутністю закріпленості за звуками та одиницями музичного мовлення конкретного значення. Інформація, що передається музикою, не така конкретна, як словесна; має значення і факт її спрямованості до підсвідомості людини.

Музика – одна з провідних ознак національної ідентичності, вона відображає історію, мову, звичаї, духовні цінності народу, передає його естетичні смаки. Так, творчість українських композиторів формує унікальний музичний код нації через використання народних мелодій, мови, актуальної тематики, надання їй емоційної глибини.

Як носій національно-етнічного музика зберігає в собі невланне і найбільш характерне, неповторне, що можна визначити як дух народу. Вона постає в історії людської цивілізації як унікальна хранителька культурних цінностей. Емоційна домінанта музики дозволяє їй посилювати вплив інформації, яку вона зберігає та передає.

В освітньому просторі музика втілює низку функцій, а саме: психологічні, соціальні, естетичні, терапевтичні, пізнавальні та інші; сприяє формуванню емоційної культури, морально-етич-

них якостей, здатності до творчості та рефлексії; допомагає інтегрувати особистість у культурний і духовний простір.

Музика здатна регулювати емоційні стани (заспокоювати, надихати, концентрувати), продукувати позитивне світосприйняття, переборювати внутрішні конфлікти, тривоги, емоційні дисбаланси. В умовах нинішніх соціальних викликів – війни, стресу, інформаційного перенасичення – вона використовується як ресурс емоційного відновлення та духовної рівноваги.

Висновки. Музика функціонує в соціумі не лише як естетичне явище, але й як потужна знакова система, що кодує та транслює культурну інформацію. Вона є універсальною «мовою», здатною активізувати емоційний інтелект людини та формувати національну ідентичність.

Музика – одна з найтонших форм духовного досвіду особистості, що дає їй змогу долучитися до світу вищих цінностей. Вона сприяє самопізнанню та самозаглибленню через музичне переживання, поєднуючи емоційне, естетичне, інтелектуальне, трансцендентне начала. Музику можна позиціонувати як потенційне середовище для пізнання себе, інших, світу, як універсальний «місток» між внутрішнім макрокосмом особистості та реальною дійсністю. Здатність музики торкатися найглибших пластів людського «я» становить її духовну складову.

Музика є фундаментальною духовною цінністю, яка глибоко впливає на внутрішній світ людини, сприяє її моральному піднесенню, допомагає самопізнанню та самовираженню. Як духовна цінність, вона має здатність продукувати трансцендентний досвід, сприяє катарсису та апелює до універсальних морально-етичних орієнтирів.

Як носій культурної пам'яті вона містить глибинні архетипи, моральні норми, історичні символи, духовно-ціннісні орієнтири, що зберігають культурний код народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бермес І. Феномен «музика» у науковому дискурсі. *Музичне мистецтво XXI століття – історія, теорія, практика: збірник наукових праць інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [заг. ред. та упоряд. А. Душного]. Дрогобич – Кельце – Каунас – Алмати: Посвіт, 2017. Вип. 3. С. 17–27.
2. Грінченко М. Історія української музики. Київ : Спілка, 1922. 278 с.
3. Живоглядова І. Музика в системі духовно-творчої культури людства. *Вісник Житомирського державного університету*. 2011. Вип. 60. С. 20–23.
4. Ігнатова Л. Контекстуалізація феномену духовності в музичній культурі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. № 11 (260). С. 20–25.
5. Колесса Ф. Фольклористичні праці. Київ: Наукова думка, 1970. 414 с.
6. Репетій С. Духовність особистості у контексті сприйняття мистецтва: філософсько-антропологічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія: філос.-політолог. студії*. 2021. Вип. 37. С. 119–125.

7. Скопіна С. Істинність музики сущого. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 1. С. 56–60.

REFERENCES

1. Bermes, I. (2017). *Fenomen «muzyka» u naukovomu dyskursi* [The phenomenon of “music” in scientific discourse]. *Muzychne mystetstvo XXI stolittia – istoriia, teoriia, praktyka: zbirnyk naukovykh prats instytutu muzychnoho mystetstva Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka* / [zah. red. ta uporiad. A. Dushnoho]. Drohobych – Keltse – Kaunas – Almaty: Posvit. Vyp. 3. Pp. 17–27. [in Ukrainian].
2. Hrinchenko, M. (1922). *Istoriia ukrainskoi muzyky* [History of Ukrainian music]. Kyiv: Union. 278 s. [in Ukrainian].
3. Zhyvohliadova, I. (2011). *Muzyka v systemi dukhovno-tvorchoi kultury liudstva* [Music in the system of spiritual and creative culture of humanity]. *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu*. Vyp. 60. Pp. 20–23. [in Ukrainian].
4. Ihnatova, L. (2013). *Kontekstualizatsiia fenomenu dukhovnosti v muzychnii kulturi* [Contextualization of the phenomenon of spirituality in musical culture]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 11 (260). Pp. 20–25. [in Ukrainian].
5. Kolessa, F. (1970). *Folklorystychni pratsi* [Folklore works]. Kyiv: Scientific opinion. 414 s. [in Ukrainian].
6. Repetii, S. (2021). *Dukhovnist osobystosti u konteksti spryiniattia mystetstva: filosofsko-antropolohichniy aspekt* [Spirituality of the individual in the context of art perception: philosophical and anthropological aspect]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: filos.-politoh. studii*. Vyp. 37. Pp. 119–125. [in Ukrainian].
7. Skopina, S. (2013). *Istynnist muzyky sushchoho* [The truth of the music of being]. *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. № 1. Pp. 56–60 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

